

УДК 343.148

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ
ЗАСТОСУВАННЯ ОКРЕМИХ НОРМ ПІД ЧАС ЗАЛУЧЕННЯ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА**

Лозовий А. І.,

директор Харківського науково-дослідного
інституту судових експертиз
імені Заслуженого професора М.С. Бокаріуса

Сімакова-Єфремян Е. Б.,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
заступник директора Харківського
науково-дослідного інституту судових експертиз
імені Заслуженого професора М.С. Бокаріуса

Анотація: Виходячи із сучасних вимог експертного забезпечення правосуддя України, авторами розглянуто проблеми нормативного регулювання новим Кримінальним процесуальним кодексом України (надалі – КПК) деяких питань залучення експерта для проведення судової експертизи. Безумовно, новий закон заслуговує позитивної оцінки з точки зору запровадження принципів змагальності, рівності сторін тощо. У той же час, аналіз експертної практики демонструє певні проблеми, які виникають під час застосування деяких норм нового КПК. Вони стосуються певних прогалин у регулюванні питань залучення експерта для проведення первинної, додаткової, повторної, комісійної та комплексної експертиз, відбору зразків для експертного дослідження тощо. Вирішення вказаних та інших проблемних питань нового КПК дозволить підвищити ефективність розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень.

Ключові слова: судова експертиза, експертна практика, експерт, Кримінальний процесуальний кодекс, кримінальне провадження, первинна експертиза, додаткова експертиза, повторна експертиза, комісійна експертиза, комплексна експертиза.

Аннотация: Исходя из современных требований экспертного обеспечения правосудия Украины, авторами рассмотрены проблемы нормативного регулирования новым Уголовным процессуальным кодексом Украины (далее – УПК) некоторых вопросов привлечения эксперта для производства судебной экспертизы. Безусловно, новый закон заслуживает положительной оценки с точки зрения внедрения принципов состязательности, равенства сторон и пр. В то же время, анализ экспертной практики демонстрирует определенные проблемы, которые возникают в процессе применения некоторых норм УПК. Они касаются определенных пробелов в регулировании вопросов привлечения эксперта для производства первичной, дополнительной, повторной, комиссионной и комплексной экспертиз, процедур отбора образцов для экспертного исследования и т.п. Решение указанных и иных проблемных вопросов проведения судебной экспертизы в соответствии с новым УПК позволит повысить эффективность расследования и судебного рассмотрения уголовных производств.

Ключевые слова: судебная экспертиза, экспертная практика, эксперт, Уголовный процессуальный кодекс, уголовное производство, первичная экспертиза, дополнительная экспертиза, повторная экспертиза, комиссионная экспертиза, комплексная экспертиза.

Annotation: The problem of regulatory new Criminal Procedural Code of Ukraine (hereinafter – the Code of Criminal Procedure) some of the issues involving expert for forensic examination on the basis of the modern requirements of the expert of justice of Ukraine the authors are considered. Certainly, a positive assessment from the point of view of the implementation of the principles of competition and equality of parties, etc. the new law is deserved. At the same time, the analysis of expert practice shows some problems that arise in the application of certain provisions of the Criminal Procedure Code. These problems relate to certain gaps in the regulation of issues involving expert for the production of primary, complementary and repeatedly, commission and comprehensive examinations, sampling procedures for the expert studies, etc. Addressing these and other problematic issues, forensic examination in accordance with the new Code will improve the effectiveness of the investigation and prosecution of criminal enterprises.

Key words: forensic examination, expert practice, expert, Criminal Procedural Code, criminal enterprises, primary examination, complementary examination, repeatedly examination, commission examination, comprehensive examination.

За ініціативою Президента України був розроблений, а 13 квітня 2012 року – прийнятий новий Кримінальний процесуальний кодекс України (надалі – новий КПК), який набрав чинності з 19 листопада 2012 року.

Не нове у юридичній літературі питання удосконалення кримінального процесуального законодавства, виходячи з актуальної потреби у його корінних змінах, завжди ставало предметом наукової дискусії. Зокрема, на проблеми нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності в кримінальному провадженні зверталася увага в спеціальній літературі, у тому числі, й авторами цієї статті [1-5]. Безумовно, новий закон заслуговує позитивної оцінки з точки зору запровадження принципів змагальності, рівності сторін тощо. У

моніторинговому звіті «Реалізація нового КПК України у 2013 році», підготовленому Центром політико-правових реформ, на підставі аналізу кримінальної статистики за 2013 рік у порівнянні з відповідними даними за 2011 і 2012 роки щодо запровадження нового КПК відмічалася про загальну позитивну тенденцію до гуманізації кримінальної юстиції.

Начальник Управління експертного забезпечення правосуддя МЮ України Л.М. Головченко в інтерв'ю часопису для аудиторів, судових експертів, бухгалтерів та правників «Незалежний аудитор» зазначає: «Якщо порівнювати нову редакцію КПК з попередньою, ще 60-х років, то скажу, що в цілому це дійсно прогресивний закон. Зокрема, що стосується норм, які регламентують судову експертизу, то в ньому широко визначені процесуальні питання. Ґрунтовно прописаний процес призначення та

проведення судової експертизи, окреслена експертна ініціатива та вимоги до змісту і форми висновку судового експерта». Л.М. Головченко також акцентує увагу на виваженому підході законодавця до питань оплати експертизи, захисту експертів та відшкодування їм коштів за проведення досліджень, захисту малозабезпечених верств населення під час призначення експертизи тощо. У той же час вона констатує про деякі неточності, які можна буде усунути у процесі удосконалення закону: необхідність доповнення його нормами про первинну, додаткову, повторну, комісійну та комплексну експертизи тощо [6].

Оцінки експертів Ради Європи у засобах масової інформації щодо нового КПК також носять позитивний характер, але при цьому вказується на низку проблем, які проявилися при застосуванні положень КПК: щодо початку кримінального провадження, озайомлення сторони захисту з матеріалами кримінального провадження, порядку використання як доказів показань з чужих слів, неналежного застосування правоохоронними органами положень КПК тощо та робиться наголос на необхідності реформування правоохоронної системи України. Серед головних чинників, які є перешкодою для належного імплентування положень нового КПК, називають відсутність в Україні незалежної судової влади та не реформовану всупереч міжнародним зобов'язанням систему прокуратури України [7].

Як зазначалося вище, аналіз деяких норм нового КПК показав певні недоліки. На деяких з них вже зосереджувалася увага в публікаціях у спеціальній літературі [1-5], тому нема сенсу повторювати ці положення у цій роботі. Відмітимо лише, що раніше висловлювана нами позиція про те, що проблемою з процесуальної точки зору є виконання саме судової експертизи за зверненням сторони захисту, в експертній практиці спеціалізованих державних експертних установ вирішилася таким чином. Незаперечно, що новим КПК сторона захисту наділена правом самостійно залучати експерта (п. 2 ст. 243 КПК), тобто отримувати докази у формі висновку експерта, і в той же час не наділена правом попереджувати експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку та за відмову від покладених на експерта обов'язків (оскільки ані в ст. 243 «Порядок залучення експерта», ані в інших нормах КПК процедура попередження експерта стороною захисту, як доречі і стороною обвинувачення, про згадувану кримінальну відповідальність не передбачена). Натомість п. 2 ст. 102 «Зміст висновку експерта» містить норму щодо обов'язкового зазначення у висновку експерта, що його попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Оскільки це передбачено законом, то у випадку звернення сторони захисту про залучення експерта державної спеціалізованої експертної установи, керівник установи, упевнившись у тому, що до нього звертається саме сторона захисту за конкретним кримінальним провадженням (надано копію постанови про допуск захисника (залучення адвоката)

до участі у конкретному кримінальному провадженні, копію договору про надання правової допомоги адвоката (захисника) обвинуваченому (підозрюваному) у конкретному кримінальному провадженні тощо) має організувати проведення судової експертизи. Експерт, якому доручено провести експертизу за зверненням сторони захисту, за результатами дослідження складає висновок, у вступній частині якого зазначається: «Відповідно до вимог ст. 70 та ч. 2 ст. 102 Кримінального процесуального кодексу України експерт про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків за ст. 384-385 Кримінального кодексу України попереджений: (підпис), (П.І.Б.)». Фактично, це «попередження» експерт державної спеціалізованої експертної установи отримує під час присвоєння йому кваліфікації судового експерта у порядку, встановленому законодавством України, коли він у процесі навчання та здачі кваліфікаційного іспиту з метою отримання кваліфікації судового експерта зобов'язаний оволодіти широким спектром знань з юридичних питань щодо прав, обов'язків та відповідальності судового експерта. На наш погляд, сенс цієї норми в КПК мав би стосуватися не стільки «попередження» експерта про кримінальну відповідальність, а усвідомлення експертом того факту, що за згадувані злочини проти правосуддя експерт несе кримінальну відповідальність.

Взагалі, ми не бачимо нагальної необхідності в такому записі у висновку експерта, адже, наприклад, законом передбачена кримінальна відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. Однак, законодавець не зобов'язує суддю при постановленні вироку, рішення, ухвали або постанови у відповідному документі робити запис про те, що він попереджений про кримінальну відповідальність за статтею 375 Кримінального кодексу України. Чому ж експерт кожен раз, оформлюючи свій висновок, повинен відповідно до закону робити такий запис? У своїх попередніх роботах ми вже висловлювали свою точку зору, яка зводиться до такого. Ця норма виникла ще на початку становлення радянської держави, коли новій владі приходилося залучати у якості обізнаних осіб «ворогів народу» – представників дворянського стану, інтелігенції, вже сама належність до яких викликала недовіру влади до їх діяльності як експертів. Тому й виникла норма про необхідність попередження експерта у кожному висновку, яка прижилася і в процесуальному законодавстві України [8]. У цьому плані наведемо слушну думку російського ученого-криміналіста О.Р. Росинської – авторки науково-практичного коментаря Федерального Закону «Про державну судово-експертну діяльність у Російській Федерації»: «Якщо у державних органів є потреба в провадженні тієї чи іншої експертизи цими особами, в правовій державі належить не примушувати чи залякувати їх покараннями, а створити вигідні умови для цієї діяльності» [9].

Незначний період застосування нового КПК дозволяє зробити аналіз деяких інших його норм

щодо здійснення судово-експертної діяльності, що демонструють необхідність обговорення з метою вирішення питання про їх вдосконалення. Це, наприклад, стосується проблеми призначення експертизи самостійно потерпілим. З одного боку, стаття 56 нового КПК надає право потерпілому подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду, а процесуальними джерелами доказів є висновки та показання експертів (ст. 84 КПК), з іншого ж боку – КПК передбачає можливість для потерпілого лише клопотатися за наявності підстав про залучення експерта перед стороною обвинувачення. На жаль, в експертній практиці неодноразово траплялися випадки, коли до експертної установи зверталися потерпілі (їх представники), яким стороною обвинувачення було відмовлено у залученні експерта. Однак, оскільки законом не передбачено проведення експертизи у випадках звернення самостійно потерпілого (його представника), то пропонувалося вирішити питання в плані отримання потерпілим (його представником) висновків експертних досліджень, що виконуються поза межами судочинства. Згадувані висновки – не є джерелами доказів у справі. Таким чином, потерпілий позбавляється права надати доказ, джерелом якого є висновок експерта.

Позитивним у новому КПК є те, що джерелом доказів став не тільки висновок експерта, а і його показання. Експерт зобов'язаний давати показання слідчому, прокурору, слідчому судді та суду (п. 3 ст. 95 КПК), у той же час суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання та не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них (п. 4 ст. 95 КПК). Вважаємо, що ці положення не дають можливостей для всебічного використання показань експерта, які він надає під час досудового розслідування, як джерела доказів. Адже для експерта, який також є живою людиною, яка не застрахована від обставин, що можуть унеможливити його допит у суді, не передбачено можливості його допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні в порядку статті 225 КПК – така можливість передбачена тільки для потерпілого чи свідка.

Необхідно також доповнити §3 глави 4 «Докази і доказування» новою статтею «Показання експерта», оскільки саме у показаннях експерта щодо роз'яснення та доповнення свого висновку можуть міститися досить важливі фактичні данні.

Потребують удосконалення й правила статті 243 нового КПК «Порядок залучення експерта», оскільки у чинному законі цей порядок практично не прописаний.

Залишилося не вирішеним і питання отримання зразків голосу, почерку тощо для експертизи, оскільки у статті 245 встановлені правила відібрання тільки зразків з речей і документів та біологічних зразків, до яких наведені вище об'єкти не належать.

Вирішення вказаних вище та інших проблемних питань нового КПК дозволить підвищити ефективність розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лозовий А.І. Проблеми нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності у кримінальному процесі України / А.І. Лозовий, Е.Б. Сімакова-Єфремян // Бюлетень Міністерства юстиції України. – № 11. – 2010. – С. 74-84.
2. Лозовий А.І. Проблеми питання призначення та проведення судової експертизи в кримінальному процесі України / А.І. Лозовий, Е.Б. Сімакова-Єфремян // Криміналістика XXI століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25-26 листопада 2010 р. – Х. : Право, 2010. – С. 681-685.
3. Лозовий А.І. Проблеми питання призначення та проведення судової експертизи у проекті нового Кримінально-процесуального кодексу України / А.І. Лозовий, Е.Б. Сімакова-Єфремян // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: збірник наукових праць. – Вип. 11. – Х. : Право, 2011. – С. 190-200.
4. Стародубов І.В. Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України: основні зміни та нововведення, що стосуються судової експертизи / Стародубов І.В., Поліщук І.Ю. // Ароцкерівські читання: зб. матер. засід., присв. 85-річчю від дня народження видатного вченого криміналіста Л.Ю. Ароцкера (Суми, 1-2 листопада 2012 р.) / МІОУ, ХНДІСЕ. – Х. : ХНДІСЕ, 2012. – С. 32-34.
5. Лозовой А.И. Проблемные вопросы судебной экспертизы в проекте нового уголовного процессуального кодекса Украины / А.И. Лозовой, Э.Б. Симакова-Ефремян // Lietuvos Respublikos Baudziamojo Procesu Kodeksui – 10 Metu: recenzuot moksliniu straipsniu, Lietuvos ir uzsienio saliu baudziamojo proceso, baudziamosios teises ir kriminalistikos aktualijoms ir problematikai, rinkinys / Vilniaus universiteto Teises fakultetas / Vilnius, 2012: UAB «VILNIAUS PANDA». – P. 430-443.
6. Головченко Л.М. Незалежний аудитор завжди може стати незалежним експертом : інтерв'ю начальника управління експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України Л.М. Головченко // Незалежний аудитор. – 2013. – № 2 (13). – С. 20–21.
7. Зустріч Голови та Членів Комітету з експертами Ради Європи в межах проекту «Підтримка реформи кримінальної юстиції в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://komzakonpr.rada.gov.ua/komzakonpr/control/uk>. – 19.03.2013;
8. Судова експертиза: нормативно-правове регулювання та наукові коментарі : навчально-довідковий посіб. – Х.: Одісея, 2004. – С. 12.
9. Россинская Е.Р. Комментарий к Федеральному закону «О государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации» / Е.Р. Россинская. – М. : Юристъ, 2002. – С. 237.